

Алла Григорівна **ІВАЩЕНКО**

к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6297-4183>

e-mail: algriv3@gmail.com

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ДЕРЖАВИ: ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ, МЕХАНІЗМИ ЗБАЛАНСУВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено ключові економічні фактори, що впливають на стан платіжного балансу країни та окреслено основні підходи до його збалансування, які можуть слугувати основою для розробки економічної політики, спрямованої на забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки конкурентоспроможності національної економіки, стимулювання експорту та ефективного управління зовнішніми фінансовими потоками. Проаналізовано ключові макроекономічні показники України, зокрема стан її платіжного балансу, рівень зовнішньої заборгованості та обсяги міжнародних резервів. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності участі України у міжнародних фінансових відносинах, зокрема через посилення боргової стійкості та активізацію співпраці з міжнародними інституціями.

Ключові слова: платіжний баланс, поточний рахунок, рахунок операцій з капіталом, фінансовий рахунок, експорт товарів і послуг, імпорт товарів і послуг, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, інфляція, валютний курс, міжнародні золотовалютні резерви, сальдо поточного рахунку, сальдо зовнішньої торгівлі, валовий зовнішній борг

Стаття надійшла 18.03.2026

Статтю прийнято 26.03.2026

Статтю опубліковано 17.04.2026

ВСТУП

У сучасних умовах глобалізації світової економіки та посилення інтеграційних процесів платіжний баланс держави є одним із ключових індикаторів її економічного розвитку, фінансової стійкості та рівня залученості до системи міжнародних фінансових відносин. Його стан відображає ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни, рівень конкурентоспроможності національної економіки, а також здатність за безпечувати макроекономічну рівновагу в умовах нестабільного глобального середовища.

Особливої актуальності проблема формування та збалансування платіжного балансу набуває для України, яка функціонує в умовах глибоких структурних трансформацій економіки та з 2022 р. перебуває під впливом повномасштабної війни. Суттєві зміни у структурі експорту та імпорту, скорочення виробничого потенціалу, зростання залежності від зовнішнього фінансування та підвищення рівня зовнішньої заборгованості зумовлюють посилення дисбалансів платіжного балансу та підвищують ризики фінансової нестабільності.

Водночас стан платіжного балансу визначається сукупністю взаємопов'язаних економічних чинників, серед яких важливу роль відіграють валютний курс, обсяги міжнародних резервів, інвестиційна активність, умови зовнішньої торгівлі та загальна кон'юнктура світових фінансових ринків. Недостатня узгодженість макроекономічної політики та обмеженість ефективних інструментів регулювання можуть призводити до поглиблення зовнішніх дисбалансів і ускладнювати процес інтеграції країни у глобальний фінансовий простір.

За таких умов особливої ваги набуває дослідження механізмів збалансування платіжного балансу, включаючи інструменти валютно-курсової, монетарної та фінансової політики, а також оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин. Необхідність комплексного аналізу зазначених аспектів зумовлює актуальність обраної теми та визначає потребу у поглибленні теоретичних і практичних підходів до забез-

печення зовнішньоекономічної рівноваги держави.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії та теорії міжнародних фінансів, концепції макроекономічної рівноваги та зовнішньоекономічної збалансованості, сучасні підходи до аналізу платіжного балансу, праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також офіційні статистичні дані та аналітичні матеріали органів державної влади України і міжнародних фінансових організацій.

У статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: метод аналізу та синтезу – для дослідження структури платіжного балансу та його складників; метод системного підходу – для вивчення взаємозв'язків між економічними чинниками, що впливають на його стан; метод індукції та дедукції – для узагальнення теоретичних положень; економіко-статистичні методи – для оцінювання динаміки показників платіжного балансу України; метод порівняльного аналізу – для визначення стану платіжного балансу України та її позицій у системі міжнародних фінансових відносин; метод узагальнення – для формулювання висновків і пропозицій.

МЕТА статті – узагальнення теоретичних підходів до сутності платіжного балансу держави, аналіз впливу економічних чинників на його стан, дослідження механізмів забезпечення його збалансованості, а також оцінювання позицій України у системі міжнародних фінансових відносин в умовах сучасних макроекономічних викликів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зовнішньоекономічна діяльність будь-якої країни призводить до виникнення двох зустрічних потоків іноземної валюти: що входить до країни (наприклад, виручка від експорту товарів) та потоку, що виходить з країни (наприклад, оплата імпорту). Показником цих потоків є платіжний баланс (Balance of Payments, BoP), який у систематизованому вигляді відображає економічні опе-

рації між резидентами та нерезидентами за певний період часу. Включає в себе поточний рахунок, рахунок операцій з капіталом та фінансовий рахунок з урахуванням резервних активів [4; 5]:

- поточний рахунок (Current Account), який відображає рух реальних ресурсів та доходів і складається з: торговельного балансу (експорт та імпорт товарів); балансу послуг (експорт та імпорт послуг (туризм, аутсорсинг, IT-послуги, транспортні, фінансові, логістичні та будівельні послуги); первинних доходів (відсотки, дивіденди, оплата праці) та вторинних доходів (трансферти (грошові перекази трудових мігрантів, міжнародна допомога тощо)).

- рахунок капіталу (Capital Account), який включає: капітальні трансферти та операції з нефінансовими активами (патенти, ліцензії);

- фінансовий рахунок (Financial Account), який відображає рух капіталу та показує, за рахунок чого фінансується дефіцит або застосовується профіцит платіжного балансу і складається з: прямих іноземних інвестицій (Foreign Direct Investment (FDI)); портфельних інвестицій (Portfolio Investment (PI)); інших інвестицій (кредити, депозити) та резервних активів центрального банку країни;

- помилки та упушення (Errors and Omissions) у платіжному балансі, де відображено статистичну різницю між надходженнями та виплатами.

Тобто платіжний баланс відображає весь комплекс світогосподарських зв'язків країни у вартісному виразі у формі співвідношення надходжень та платежів і є ключовим індикатором її зовнішньоекономічної стабільності, охоплюючи всі економічні операції між резидентами та нерезидентами – торговельні, інвестиційні, фінансові та трансфертні потоки. Тому стан платіжного балансу є результатом дії численних внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як: інфляція, валютний курс, експорт та імпорт товарів і послуг, валовий внутрішній продукт (ВВП), відсоткові ставки, прямі та портфельні інвестиції, зовнішній борг, політична та економічна стабільність в країні, золотовалютні резерви, міжнародна конкурентоспроможність тощо.

Рівень інфляції в країні суттєво впливає на стан її платіжного балансу через механізми зовнішньої торгівлі. Зокрема, висока інфляція призводить до зростання цін на вітчизняні товари, що знижує їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку. У результаті скорочується експорт, водночас як імпорт дешевших іноземних товарів зростає. Такий дисбаланс погіршує торговельний баланс, і відповідно негативно позначається на загальному стані платіжного балансу країни. Натомість помірний, контрольований інфляція сприяє підтриманню цінової стабільності, що дає змогу зберігати конкурентні позиції на світових ринках і забезпечувати зовнішньоторговельну рівновагу, тим самим стабілізуючи платіжний баланс країни.

Коливання курсу національної валюти безпосередньо впливає на вартість імпорту й експорту. Девальвація робить експорт вигіднішим, але імпорт дорожчим, ревальвація – навпаки. Стабільний же валютний курс створює передбачувані умови для зовнішньої торгівлі, що позитивно впливає на стан платіжного балансу країни [12].

Експорт та імпорт товарів та послуг є ключовим складником поточного рахунку платіжного балансу

будь-якої країни. Експорт приносить валюту в країну та зміцнює її зовнішньоекономічну позицію через досягнення позитивного торговельного сальдо, а імпорт, навпаки, вимагає витрат іноземної валюти. Позитивне торговельне сальдо покращує платіжний баланс, а дефіцит, може свідчити про економічну вразливість країни.

Зростання ВВП країни вказує на підвищення економічної активності, що може стимулювати експорт. Однак зростання доходів також підвищує попит на імпортовані товари, що може тимчасово погіршити платіжний баланс, так як імпорт вимагає витрат іноземної валюти. Тобто важливо відстежувати рівновагу між експортом та імпортом, які стимулюються зростанням ВВП.

Високі процентні ставки виступають важливим чинником залучення іноземного капіталу, оскільки створюють привабливі умови для розміщення фінансових ресурсів. Це сприяє зміцненню фінансового рахунку платіжного балансу держави. Натомість низькі ставки можуть зумовити відтік інвестицій до більш стабільних або вигідних економік, що, зі свого боку, негативно позначається на платіжному балансі [9].

Прямі та портфельні іноземні інвестиції відіграють ключову роль у формуванні фінансового рахунку платіжного балансу країни, впливаючи на його стабільність і динаміку. Прямі іноземні інвестиції (FDI) постають надійним джерелом довгострокового капіталу, що спрямовується безпосередньо в реальний сектор економіки – у виробництво, інфраструктуру та інші стратегічні галузі. Це забезпечує не лише приплив валюти, а й стимулює економічне зростання, що позитивно позначається на платіжному балансі країни.

На відміну від них портфельні інвестиції (PI) формують короткостроковий капітал, який вкладається у фінансові інструменти – переважно цінні папери національних підприємств. Через свою високу чутливість до змін ринкової кон'юнктури та економічної політики, портфельні інвестиції можуть швидко змінювати напрям руху, створюючи потенційні ризики для стабільності фінансового рахунку платіжного балансу. Водночас обидва типи інвестицій – як прямі, так і портфельні – є важливими складниками притоку іноземного капіталу, що формує загальний стан платіжного балансу країни.

Регулярне обслуговування зовнішніх позик країни передбачає значні валютні витрати. Надмірне боргове навантаження може викликати дефіцит платіжного балансу та знизити довіру зовнішніх інвесторів, особливо якщо нові кредити беруться для погашення старих.

Стабільне політичне середовище у країні стимулює приплив інвестицій, розвиток торгівлі та зміцнення її платіжного балансу. Навпаки, політичні кризи, війни або соціальні потрясіння можуть призвести до відтоку капіталу, падіння експорту та фінансової нестабільності.

Золотовалютні резерви відіграють значну роль у підтриманні позитивного сальдо платіжного балансу, постаючи «фінансовою подушкою безпеки» країни. Резерви використовуються для стабілізації національної валюти та виконання міжнародних зобов'язань. Їхній обсяг часто визначає рівень довіри до економіки країни з боку іноземних партнерів.

Стан платіжного балансу країни безпосередньо пов'язано з міжнародною конкурентоспроможністю її національної економіки, тобто її здатністю ефективно виробляти товари та послуги, які користуються попитом

на зовнішніх ринках, водночас забезпечуючи зростання доходів і зайнятості населення. Висока якість, технологічність і ціна національних товарів визначають успіх країни на світових ринках. Конкурентоспроможна економіка має стабільне позитивне торговельне сальдо та приваблює інвесторів, тоді як зниження конкурентоспроможності сигналізує про ризик для платіжного балансу країни.

Отже, стан платіжного балансу країни формується під впливом широкого спектра взаємопов'язаних економічних і політичних чинників, серед яких ключову роль відіграють обсяги експорту та імпорту. Саме торговельний баланс становить фундамент платіжного балансу, визначаючи загальний напрям валютних потоків. Водночас такі макроекономічні показники, як валютний курс, інфляція, рівень ВВП та відсоткові ставки, безпосередньо впливають на міжнародну конкурентоспроможність національної економіки країни та динаміку руху капіталу [10; 11].

Іноземні інвестиції, зокрема прямі й портфельні, є вагомим джерелом надходження іноземної валюти, що позитивно відображається у фінансовому рахунку платіжного балансу. Проте на тлі цього зовнішній борг може становити потенційну загрозу фінансовій стабільності, особливо за умов зростання обслуговування боргових зобов'язань. Важливу роль у підтриманні рівноваги відіграють золотовалютні резерви, які забезпечують здатність держави реагувати на зовнішні шоки та фінансові кризи.

Політична стабільність та ефективна економічна політика створюють сприятливий клімат для розвитку зовнішньої торгівлі та інвестиційної активності. Відтак, досягнення збалансованого платіжного балансу вимагає послідовного забезпечення макроекономічної стабільності, стимулювання експорту, диверсифікації економіки та активного залучення іноземного капіталу.

У сучасних умовах глобалізації та економічної нестабільності аналіз факторів, що впливають на платіжний баланс, набуває особливої актуальності. Це дає змогу не лише оцінити конкурентоспроможність національної економіки, а й визначити ефективні напрями макроекономічної політики стосовно визначення методів державного регулювання платіжного балансу країни, які спрямовано або на стимулювання, або на обмеження зовнішньоекономічних операцій, залежно від валютно-економічного становища і стану міжнародних розрахунків держави: тобто чи негативне (дефіцит) чи активне (профіцит) сальдо платіжного балансу.

Державне регулювання платіжного балансу країни необхідно розглядати як систему валютних, торговельних, фінансових, фіскальних та структурних заходів держави, спрямованих на забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги (зменшення дефіциту платіжного балансу та стабілізацію економіки країни), яке здійснюється через такі інструменти, як: валютна політика (інтервенції центрального банку країни); торговельна політика (мита, квоти); залучення міжнародної допомоги; стимулювання експорту; контроль за рухом капіталу (табл. 1).

У системі методів державного регулювання платіжного балансу країни особливо увагу слід приділяти такому фінансовому методу, як контроль за рухом капіталу, через який відбувається державне регулювання фінансових потоків через кордон (обмеження, регулю-

вання або моніторинг ввезення та вивезення капіталу з країни) з метою запобігання відтоку валюти, стабілізації платіжного балансу, валютного курсу та золотовалютних резервів, уникнення фінансової кризи та захисту національної банківської системи.

Тобто держава повинна контролювати іноземні інвестиції, виведення прибутків, валютні операції, перекази коштів за кордон, фінансові потоки тощо. Але слід враховувати як переваги, так і недоліки державного контролю за рухом капіталу, послаблюючи його у період досягнення стабілізації платіжного балансу країни (табл. 2).

У платіжному балансі контроль за рухом капіталу стосується фінансового рахунку, оскільки саме тут відбувається рух капіталу і відображаються: прямі та портфельні інвестиції, кредити, депозити та інші фінансові операції.

Основними інструменти державного контролю за рухом капіталу є: валютні обмеження (ліміти на переказ валюти, обмеження купівлі валюти, заборона деяких операцій); ліцензування операцій (необхідний дозвіл центрального банку країни (ЦБ) на виведення капіталу, контроль інвестиційних операцій); податкові інструменти (податок на виведений капітал та оподаткування дивідендів); адміністративні заходи (обов'язковий продаж компаніями (фірмами) своєї валютної виручки ЦБ та його уповноваженим банкам, встановлення строків репатріації доходів, валютний нагляд); банківський контроль (фінансовий моніторинг та перевірка походження коштів).

Слід зазначити, що державний контроль за рухом капіталу особливо необхідно посилювати у кризові періоди, коли: збільшується дефіцит платіжного балансу країни, посилюється девальваційний тиск на національну валюту, відбувається зменшення золотовалютних резервів (ЗВР) та масовий відтік капіталу із країни.

Не менш значущими, ніж методи державного регулювання платіжного балансу країни, є показники оцінювання стану платіжного балансу країни, до яких належать: сальдо поточного рахунку до валового внутрішнього продукту (ВВП), торговельне сальдо, покриття імпорту золотовалютними резервами (ЗВР), рівень зовнішньої заборгованості та чистий приплив капіталу.

Показник сальдо поточного рахунку до ВВП є одним із головних індикаторів макрофінансової стабільності та відображає співвідношення між доходами країни, що надходять з-за кордону та витратами країни за кордоном у масштабі всієї економіки (ВВП), відповідаючи на запитання, чи країна «заробляє» на зовнішніх операціях достатньо валюти для покриття своїх витрат, тобто фактично показуючи, чи є країна нетто-кредитором світу, чи нетто-позичальником [6].

Так, показник сальдо поточного рахунку до ВВП показує зовнішню стійкість економіки, тобто наскільки економіка країни залежить від зовнішнього фінансування та чи здатна вона самостійно забезпечувати валютні надходження:

$$\text{Сальдо поточного рахунку (Експорт – Імпорт + Доходи + Трансферти) / ВВП} \times 100\%$$

Допустиме нормативне значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП є на рівні: $\pm 3-5\%$ (від (-3) до $(+3 - (+5))$), тобто норма для цього показника знахо-

Таблиця 1 – Методи державного регулювання платіжного балансу країни

Група методів	Інструмент	Суть	Мета	Приклад
Валютні	Девальвація / ревальвація	Зміна курсу нацвалюти	Стимулювати експорт / стримати імпорт	Зниження курсу нацвалюти → експорт вигідніший
	Валютні інтервенції	Купівля / продаж валюти центральним банком (ЦБ) країни	Стабілізація курсу	ЦБ продає \$ для підтримки курсу нацвалюти
	Валютні обмеження	Ліміти, заборони	Скорочення відтоку валюти	Ліміт на валютні перекази за кордон
Торговельні	Мита	Податок на імпорт	Захист внутрішнього ринку	Мито на авто
	Квоти	Обмеження обсягів	Зменшення імпорту	Квота на паливо
	Ліцензування	Дозвіл на торгівлю	Контроль потоків	Ліцензія на експорт
Фінансові	Контроль за рухом капіталу	Обмеження інвестицій за кордон	Запобігання відтоку капіталу за кордон, що зменшує попит на валюту, підтримує гривню та покращує стан (сальдо) платіжного балансу країни	Обмеження виводу дивідендів за кордон; Встановлення лімітів на валютні перекази; Обов'язковий продаж компаніями частини валютної виручки ЦБ та його уповноваженим банкам
	Регулювання кредитів	Контроль позик	Обмеження боргу	Ліміти на зовнішні кредити
	Процентна політика	Зміна облікової ставки ЦБ країни	Залучення капіталу	Підвищення облікової ставки ЦБ країни
Фіскальні	Податки	Зміна ставок податків	Вплив на імпорт/експорт	Податок на імпорт
	Субсидії	Дотації експортерам	Підтримка експорту	Дотації аграріям, що займаються експортом
	Держзамовлення	Закупівлі	Стимулювання виробництва	Замовлення для підприємств
Структурні	Індустріалізація	Розвиток промисловості	Зміна структури експорту	Підтримка машинобудування
	Інновації	Розвиток технологій	High-tech експорт	ІТ-парки
	Освіта	Підготовка кадрів	Конкурентність	Інженерні програми
Інституційні	Міжнародні угоди	Договори	Доступ до міжнародних ринків	Угода з ЄС
	Кредити МФО	Позики	Покриття дефіциту платіжного балансу країни	Кредит МВФ
	Резервна політика	Управління золотовалютними резервами (ЗВР) країни	Фінансова стабільність	Накопичення ЗВР країни

Таблиця 2 – Переваги та недоліки державного контролю за рухом капіталу

Переваги	Недоліки
Захист золотовалютних резервів від скорочення	Відлякує інвесторів
Стабілізація валютного курсу національної валюти	Обмежує бізнес
Зменшення відтоку валюти	Ризик «тінізації»
Фінансова стабільність національної банківської системи та економіки країни	Гальмує ринок

диться у діапазоні: -3; -2; -1; 0; +1; +2; +3; +4; +5, що забезпечує зовнішню фінансову стійкість.

Якщо значення цього показника понад $\pm 5\%$, то зростає ризик фінансової нестабільності. Наприклад, якщо $+7\% > +5\%$ – це надмірний профіцит (економіка недоспівживає, оскільки слабкий імпорт). Значний профіцит поточного рахунку свідчить про структурний дисбаланс, пов'язаний з недостатнім внутрішнім споживанням домогосподарств, бізнесу, держави та недостатньою інвестиційною активністю, що виражається у низькому рівні внутрішнього попиту (населення менше витрачає на товари і послуги, ніж могло би) та недостатніми інвестиціями держави і бізнесу у власну економіку. У ре-

зультаті внутрішній попит слабший, ніж потенціал економіки. Тобто економіка виробляє більше, ніж сама використовує, а різниця йде на експорт (країна багато експортує) або на накопичення фінансових активів за кордоном, замість інвестування у національну економіку (табл. 3; 4).

Якщо значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП є, наприклад, на рівні: $-9 < (-5\%)$ – це критичний дефіцит валютних коштів в країні, яка не забезпечує валютні надходження, тому можлива загроза девальвації національної грошової одиниці країни, тобто падіння її курсу стосовно вільноконвертованих валют (табл. 3; 4).

Таблиця 3 – Нормативні значення показника сальдо поточного рахунку до ВВП

Значення	Оцінка
> +5%	Надмірний профіцит (економіка недоспоживає, слабкий імпорт)
+3% ... +5%	Стійкий профіцит
-3% ... +3%	Збалансований рівень – країна може фінансувати дефіцит поточного рахунку без загрози кризи, обслуговувати зовнішні борги та підтримувати стабільний курс національної валюти
-3% ... -5%	Помірний дефіцит
< -5%	Критичний дефіцит

Таблиця 4 – Вплив показника сальдо поточного рахунку до ВВП на макроекономіку

Стан показника	Вплив показника
Показник у нормі	– стабільний курс національної валюти;
	– довіра інвесторів;
	– помірний зовнішній борг;
	– фінансова безпека.
Дефіцит завеликий	– тиск на національну валюту;
	– зростання зовнішнього боргу;
	– залежність від зовнішніх кредитів;
	– ризик кризи платіжного балансу країни.
Профіцит завеликий	– слабе внутрішнє споживання;
	– уповільнення розвитку національної економіки;
	– «накопичення замість інвестування».

Показник торговельного сальдо платіжного балансу країни характеризує конкурентоспроможність національної економіки, тому що відображає здатність країни: продавати свої товари за кордоном, конкурувати з іноземними виробниками та задовольняти попит світового ринку. Тобто якщо країна успішно продає, то її економіка є конкурентоспроможною (табл. 5).

Показник «торговельне сальдо платіжного балансу країни» визначається як різниця між експортом та імпортом товарів, і відображає рівень конкурентоспроможності національної економіки та її здатність конкурувати на світових ринках, тобто показує скільки країна заробляє або втрачає на зовнішній торгівлі товарами:

Торговельне сальдо = Експорт – Імпорт.

Показник покриття імпорту золотовалютними резервами ($\Pi_{ЗВР}$) виступає своєрідною «подушкою безпеки» країни, яка показує, на скільки місяців країні вистачить валютних резервів для оплати імпорту, якщо зовнішні надходження тимчасово припиняться:

$\Pi_{ЗВР} = ЗВР / \text{Середньомісячний імпорт.}$

Допустиме нормативне значення для цього показника складає не менше, ніж 3 місяці, що забезпечує мінімальну фінансову безпеку для країни (табл. 6). Це означає, що ЗВР має вистачити мінімум на оплату імпорту протягом 3-х місяців, навіть якщо експорт зупиниться, іноземні інвестори підуть та припиняться зовнішня допомога. Тому завдання ЦБ країн полягає у необхідності постійної підтримки об'єму ЗВР на рівні, що перевищує тримісячну вартість імпорту.

Показник рівня зовнішньої заборгованості (РЗЗ) є одним зі значущих показників оцінювання стану платіжного балансу країни, тому що зовнішній борг потрібно повертати у валюті, сплачувати відсотки та регулярно обслуговувати. Цей показник характеризує наскільки держава залежить від зовнішніх запозичень і чи здатна вона своєчасно обслуговувати зовнішні борги, тобто показує платоспроможність країни на міжнародному рівні та визначає, яку частину річного виробни-

цтва країни становить зовнішній борг:

$РЗЗ = \text{Зовнішній борг} / \text{ВВП} \times 100\%.$

Допустиме нормативне значення показника РЗЗ становить до 60% (це умовно безпечний рівень) (табл. 7).

Чисто з формального погляду зовнішня заборгованість країни виникає внаслідок незбалансованості її торгових і поточних платіжних балансів. Але у суті (з матеріального погляду) дефіцит поточного платіжного балансу свідчить про те, що сукупні витрати усіх секторів економіки країни (реального, бюджетного, грошового та зовнішнього) перевищують обсяг її сукупних доходів, або в макроекономічних термінах: інвестиції в сумі з бюджетним дефіцитом перевищують обсяг заощаджень, що приводить до необхідності фінансування економічного розвитку країни за рахунок іноземних кредитів і позик за недостатнього рівня заощаджень всередині країни. Тобто спостерігається взаємоув'язка щонайменше трьох причин виникнення зовнішньої заборгованості держави: бюджетний дефіцит країни, дефіцит поточного платіжного балансу країни та нестача власних заощаджень для інвестицій і економічного розвитку країни. Виходячи з цього, зрозуміло, що показник РЗЗ залежить від: сальдо торговельного балансу країни; курсу національної валюти; темпів зростання ВВП; та доступу до світових ринків капіталу.

Чистий приплив капіталу (Net Capital Inflow (NCI)) – це сума різниць між усіма надходженнями (in) іноземного капіталу в країну та вивезенням (out) капіталу за кордон за певний період у вигляді чистих прямих інвестицій (FDI), чистих портфельних інвестицій (PI) та чистих інших інвестицій (OI) (без урахування резервів НБУ):

$NCI = (FDI_{in} - FDI_{out}) + (PI_{in} - PI_{out}) + (OI_{in} - OI_{out}).$

Чистий приплив капіталу показує: чи більше капіталу заходить у країну, ніж виходить, тобто рівень інвестиційної привабливості країни або, навпаки (табл. 8).

Отже, платіжний баланс є ключовим індикатором зовнішньої стабільності будь-якої країни, стан якого впливає

Таблиця 5 – Вплив показника торговельне сальдо платіжного балансу країни на макроекономіку

Варіанти торговельного сальдо платіжного балансу країни	Вплив показника
Профіцит: Експорт > Імпорт	– конкурентні національні товари (країна більше продає національні товари (більший експорт), ніж купує імпорتنі товари);
	– підвищення продуктивності праці (вища продуктивність → нижча собівартість);
	– підвищення технологічного рівня національного виробництва;
	– висока конкурентоспроможність національної економіки;
	– дешева національна валюта → експорт вигідніший;
Дефіцит: Експорт < Імпорт	– приплив іноземної валюти в країну за рахунок експорту.
	– країна більше купує, ніж продає;
	– залежність від імпорту;
	– слабка конкурентоспроможність національної економіки.
Баланс: Експорт ≈ Імпорт	– зовнішня торгівля збалансована;
	– стабільність національної економіки.

Таблиця 6 – Нормативні значення показника покриття імпорту ЗВР (ПІ_{ЗВР})

Значення	Оцінка
< 3 місяців	Ризик валютної кризи – загроза дефолту або девальвації національної валюти
≈ 3 місяці	Мінімально допустимий час, щоб знайти зовнішнє фінансування, стабілізувати експорт та скоригувати валютну політику країни
4-6 місяців	Стабільно
> 6 місяців	Дуже надійно

Таблиця 7 – Нормативні значення показника РЗЗ

Значення	Оцінка	Характеристика
< 40% ВВП	Низький	Стійка платоспроможність
40-60% ВВП	Помірний	Контрольований
60-80% ВВП	Високий	Ризикований – країна ризикує дефолтом, залежить від іноземних кредиторів, втрачає довіру інвесторів
> 80% ВВП	Критичний	Загроза боргової кризи

Таблиця 8 – Нормативне значення показника чистого припливу капіталу (NCI)

Значення ЧПК	Оцінка
> 0	Капітал заходить в країну → інвестиційна привабливість
< 0	Відтік капіталу із країни → ризики
≈ 0	Баланс

на: валютний курс національної грошової одиниці, інфляцію, ЗВР, фінансову стабільність та загалом на інвестиційний клімат в країні, й Україна в цьому не виняток (табл. 9; 10).

Отже, аналіз ключових показників платіжного балансу України за 2025 р. показав, що експорт товарів і послуг протягом року суттєво зменшився порівняно з 2024 р., і склав 49,2 млрд дол. – головною причиною через скорочення експорту зернових і насіння олійних культур.

Імпорт товарів і послуг протягом 2025 р. значно збільшився порівняно з 2024 р., і склав 99,3 млрд дол., що свідчить про високий попит на імпорتنі машини, обладнання та критичні товари.

Внаслідок цього торговельне сальдо платіжного балансу України за 2025 р. є дуже негативним (–50 млрд дол.), що посилює дефіцит поточного рахунку (–31,9 млрд дол.), який відображає перевищення імпорту над експортом, а також негативні торговельні потоки.

Так, Україна за 2025 р. має структурний дефіцит товарного експорту, тобто країна систематично експортує менше (або дешевших товарів), ніж імпортує дорогих і технологічних, через особливості своєї економічної моделі. Це ситуація, коли структура виробництва і експорту така, що країна постійно має від’ємне торгове-

льне сальдо, навіть у «нормальні» роки без криз.

Приватні перекази (трансферти) мігрантів за 2025 р. склали 8 млрд дол., що менше, ніж у 2024 р., але вони залишаються важливим джерелом валютних надтоджень в країну для підтримки її платіжного балансу.

Отже, трансферти (грошові валютні перекази трудових українських мігрантів зі всього світу) частково компенсують дефіцит товарного експорту, оскільки забезпечують приплив іноземної валюти, який зменшує від’ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу України. Звісно, що дефіцит товарів зазвичай дуже великий, а (приватні перекази) менші за масштабом, отже, вони пом’якшують проблему, але повністю не ліквідують її. Але все ж таки профіцит трансфертів сприяє значному надходженню валюти в країну, що дає можливість збільшити ЗВР, стабілізувати і підтримувати курс гривні та зменшити потребу у додаткових зовнішніх позиках.

Зведений платіжний баланс України за 2025 р. залишається позитивним (+10,5 млрд дол.) – цей результат отримано за рахунок залучення капітальних і фінансових коштів (кредитів, позик, інвестицій, грантів, допомоги), що забезпечує перевищення припливу капіталу в країну над його відтоком з країни).

Таблиця 9 – Платіжний баланс України – ключові показники за 2025 р. (млрд дол. США) [1-3]

Показник	Значення (млрд дол. США)	Оцінка
Рахунок поточних операцій (сальдо)	-31,9	Дефіцит поточного рахунку, зумовлений перевищенням імпорту над експортом (імпорт > експорт).
Сальдо зовнішньої торгівлі (експорт-імпорт)	-50	Сальдо зовнішньої торгівлі показує великі негативні торговельні потоки щодо експорту товарів та послуг, що є основним фактором дефіциту (імпорт > експорт).
Експорт товарів і послуг	49,2	Скорочення експорту товарів і послуг в умовах війни; особливо зниження експорту продовольства.
Імпорт товарів і послуг	99,3	Значне зростання імпорту (енергоносії, військові, та інвестиційні товари (машини, обладнання) тощо).
Вторинні доходи (перекази)	8,0	Зменшення обсягів приватних грошових переказів (remittances). Обсяг приватних трансфертів нижче, ніж у попередньому 2024 році.
Фінансовий рахунок (сальдо)	+35,0	Позитивний результат – профіцит (surplus) за рахунок офіційного фінансування (перевищення припливу зовнішніх фінансових ресурсів (кредитів, грантів міжнародних організацій і урядів) над їх відтоком).
Зведений платіжний баланс (сальдо)	+10,5	Загальний профіцит (surplus) за рахунок фінансових та капітальних операцій (перевищення припливу капіталу (інвестицій, кредитів, грантів) над його відтоком).

Таблиця 10 – Зовнішня заборгованість України – основні показники на 31.12.25 р. (млрд дол. США) [1-3]

Показник	Значення	Оцінка
ВВП на 31.12.25 р.	210,6 (8,931 трлн грн за курсом USD/UAH: 42,3878 грн за 1 долар)	За даними Державної служби статистики України, реальний ВВП України у 2025 р. зріс на 1,8% в річному вимірі.
Міжнародні ЗВР на 31.12.25 р.,	57,3	Рекордний рівень платоспроможності, достатній для оплати імпорту ЗВР протягом ~5,6-5,8 міс. (за нормативу 3 міс.).
Валовий зовнішній борг (ВЗБ) України (грос-борг (gross debt)) на 31.12.25 р.,	220,0	Загальний (валовий) обсяг зовнішньої заборгованості країни перед нерезидентами без урахування зовнішніх активів (резерви, інвестиції за кордоном) – це борги за державними (офіційними) кредитами, прямі зобов'язання уряду, борги держпідприємств під гарантії уряду, борги банків, борги нефінансових підприємств, борги за євро-облігаціями, борги за кредитами від міжнародних фінансових організацій (зокрема від МВФ).
зокрема сукупний зовнішній державний борг (СЗДБ) України на 31.12.25 р.	165,4	Становить 75,2 % від ВЗБ України.
зокрема: – зовнішній державний борг;	160,4	Прямі зобов'язання уряду; становить 97 % від СЗДБ.
– гарантований державою борг.	5,0	Борги держпідприємств під гарантії уряду; становить 3% від СЗДБ.
ВЗБ України до ВВП (ВЗБ / ВВП × 100%)	104,5 %	ВЗБ України прирівнюється до річного виробництва в країні і становить 104,5 % ВВП (за гранично допустимого рівня 60 % ВВП), що свідчить про високий рівень валового зовнішнього боргового навантаження та високий ризик для платоспроможності країни.
ВЗБ України до експорту товарів і послуг (ВЗБ / Експорт × 100%)	447,2 %	Становлять 447,2 % експорту товарів і послуг (за оптимального (безпечного) рівня до 100%), що свідчить про те, що країна нездатна акумулювати валютні надходження і обслуговувати зовнішній борг за рахунок експортних надходжень – експорту товарів і послуг, без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу країни).
ЗВР до СЗДБ України (ЗВР / СЗДБ × 100%)	34,6 %	Становлять 34,6% СЗДБ України (за нормативу ≥ 100%), що свідчить про недостатність міжнародних резервів для покриття сукупних зовнішніх боргових зобов'язань держави та високий ризик боргових проблем.

Міжнародні ЗВР України за 2025 р. становили 57,3 млрд дол., що забезпечує покриття імпорту приблизно на 5,6-5,8 міс. за нормативу 3 місяці, що є важливим показником поточної платоспроможності країни.

Аналіз основних показників зовнішньої заборгованості України за 2025 р. показав, що ВЗБ України продовжив зростати та досяг рекордних 220,0 млрд дол.

Частина боргу, що належить державному сектору, – СЗДБ України становив 165,4 млрд дол. або 75,2% у структурі ВЗБ. Це свідчить про значну залежність України від міжнародних кредитів.

Співвідношення ВЗБ України до ВВП показало, що рівень сумарної зовнішньої заборгованості у розмірі 104,5% ВВП – це дуже високе значення цього коефі-

цієнта, що показує, що сумарні зовнішні зобов'язання країни практично дорівнюють річному обсягу ВВП, тобто обсягу річного виробництва в країні і свідчить про значне навантаження на національну економіку стосовно виплат та обслуговування валового зовнішнього боргу.

Співвідношення ВЗБ України до експорту товарів і послуг показало, що рівень сумарної зовнішньої заборгованості у розмірі 447,2% експорту товарів і послуг – це значне боргове навантаження на експорт, оскільки сумарні зовнішні зобов'язання країни у багато разів перевищує її щорічний експорт товарів і послуг, тобто навіть значні валютні надходження від експорту не можуть швидко покрити боргові зобов'язання України, що посилює її потребу в міжнародних позиках і допомозі.

Співвідношення міжнародних ЗВР до СЗДБ України дає досить ризиковану картину: СЗДБ останнім часом хронічно випереджає валютні резерви України, і на 31.12.25 р. його компенсовано ними лише на 34,5% (за нормативу $\geq 100\%$).

Так, висока частка зовнішнього боргу означає підвищений ризик стосовно платоспроможності України та її боргової вразливості, особливо коли борг треба обслуговувати валютою.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах глобальної економічної нестабільності особливої актуальності набуває дослідження платіжного балансу як ключового індикатора зовнішньоекономічної рівноваги держави, що чітко відображає економічне становище країни, широко застосовується для прогнозування і макроекономічного регулювання, характеризуючи стан зовнішньоекономічних зв'язків країни та її фінансову взаємодію зі світом.

Стан платіжного балансу країни визначає її економічний потенціал, особливості структури економіки, участь у міжнародному поділі праці, зв'язки зі світовим ринком позичкових капіталів, рівень державного регулювання економіки та позиції країни у системі міжнародних фінансових відносин.

У контексті України, яка з 2022 р. перебуває в умовах повномасштабної війни, аналіз платіжного балансу та загальної економічної ситуації відіграє особливо важливу роль.

Значні структурні зрушення в економіці, зокрема скорочення експортного потенціалу, зростання імпорту критично важливих товарів (енергоносіїв, військової продукції, інвестиційного обладнання), а також суттєва залежність від міжнародної фінансової допомоги, зумовлюють трансформацію платіжного балансу України. У цих умовах аналіз його стану дає змогу оцінити рівень фінансової стійкості країни, ефективність зовнішньоекономічної політики та визначити ризики макроекономічної дестабілізації. Крім того, платіжний баланс є важливим інструментом обґрунтування управлінських рішень із залучення зовнішнього фінансування, підтримки валютного курсу та забезпечення макроекономічної стабільності держави.

Аналіз ключових показників платіжного балансу України за 2025 р. показав, що валовий зовнішній борг України досить високий і продовжує зростати, – значно

через міжнародну підтримку та запозичення.

Сумарні зовнішні зобов'язання країни практично дорівнюють річному обсягу ВВП, тобто обсягу річного виробництва в країні і свідчить про значне навантаження на національну економіку стосовно виплат та обслуговування валового зовнішнього боргу.

Валовий зовнішній борг України значно перевищує щорічний експорт, що ускладнює здатність самостійно обслуговувати ці зобов'язання без зовнішньої підтримки.

Подовження термінів погашення зовнішньої заборгованості та дешеві міжнародні кредити частково пом'якшують боргові проблеми, але ризик зовнішньої вразливості для України залишається.

Позитивним є профіцит зведеного платіжного балансу України, що означає притік фінансових ресурсів.

Проблемою є великий дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України, сформований через різке зростання імпорту та падіння експорту.

Фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу України значно залежить від зовнішньої допомоги партнерів. Тобто спостерігається високий рівень залежності країни від зовнішнього фінансування (міжнародні кредити, позики, гранти, допомога), оскільки експортні доходи не покривають імпортні витрати. Це свідчить про потенційні ризики для макроекономічної стабільності країни у разі зменшення обсягів міжнародної підтримки.

Спостерігається послаблення приватних переказів, що знижує суми валютних надходжень до України та зменшує підтримку її платіжного балансу.

Міжнародні резерви залишаються значними, що допомагає зберігати макроекономічну стабільність.

Платіжний баланс показує, що Україна має серйозні зовнішньоторговельні дисбаланси, але компенсує їх через фінансові потоки і допомогу, міжнародні позики та резерви валютних коштів. Але це тимчасове полегшення для України, яка потребує структурних реформ: розширення експорту, розвитку переробки сировини, стимулювання послуг, щоб зменшити дефіцит в майбутньому.

Попри значний дефіцит поточного рахунку (–31,9 млрд дол.), фінансовий рахунок продемонстрував позитивне сальдо в розмірі (+35,0 млрд дол.).

Незважаючи на позитивне сальдо фінансового рахунку та позитивне зведене сальдо платіжного балансу в розмірі (+10,5 млрд дол.), все ж таки країна залишається вразливою через високий дефіцит поточного рахунку та залежність від зовнішньої фінансової допомоги.

Так, основними викликами для України залишаються: збереження макроекономічної стабільності в умовах війни; залучення інвестицій для відновлення інфраструктури та виробництва; реформування енергетичного сектору та забезпечення енергетичної безпеки; покращення умов для повернення трудових мігрантів та вирішення проблем на ринку праці.

Для забезпечення сталого економічного зростання Україні необхідно продовжувати структурні реформи, зміцнювати інституції та інтегруватися у світову економіку.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/>
2. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://stat.gov.ua/uk/economic_and_financial_data_for_ukraine
4. Постанова Національного банку України і Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 517 «Про складання платіжного балансу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2000-%D0%BF#Text>
5. Спеціальний стандарт поширення даних. Україна. Платіжний баланс. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/LkteetECxIXuVBS>
6. МВФ. «Керівництво з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції». 6-те видання (КІПБ-6). 2009. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm>
7. Огляд основних змін у методології складання статистики зовнішнього сектору. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/komentar_osn_zmin_BPM6.pdf
8. Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектору України (відповідно до 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf
9. Вплив потенційних заходів по валютній лібералізації на платіжний баланс 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hImJiXdf4-Ck0DXUFGs8WDPvw2Z6Vfbx/view>
10. Сторошук Б.Д., Кукуруза Г.В., Морар В.Г. Платіжний баланс: методи прогнозування. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_3/11.pdf
11. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. Квітень 2023 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voynenoho-11>
12. Івашченко А.Г., Дебич А.І., Карпиков А.О. Огляд валютного ринку України в умовах воєнного стану. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 11. С. 43-47. URL: <http://efp.in.ua/en/journal-item/358>

References

1. Official website of the National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/> (in Ukrainian).
2. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/> (in Ukrainian).
3. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: https://stat.gov.ua/uk/economic_and_financial_data_for_ukraine (in Ukrainian).
4. Resolution of the National Bank of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.03.2000 № 517 «On the compilation of the balance of payments». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2000-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
5. Special Data Dissemination Standard. Ukraine. Balance of Payments. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/LkteetECxIXuVBS> (in Ukrainian).
6. International Monetary Fund. Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Washington, D.C., 2009. 351 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm>
7. Overview of the main changes in the methodology for compiling external sector statistics. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/komentar_osn_zmin_BPM6.pdf (in Ukrainian).
8. Methodological commentary on the external sector statistics of Ukraine (according to the 6th edition of the «Manual on the Balance of Payments and International Investment Position»). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodological_notes.pdf (in Ukrainian).
9. Impact of potential currency liberalization measures on the balance of payments in 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hImJiXdf4-Ck0DXUFGs8WDPvw2Z6Vfbx/view> (in Ukrainian).
10. Storoshchuk B.D., Kukuruzha H.V., Morar V.H. Balance of payments: forecasting methods. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_3/11.pdf (in Ukrainian).
11. Review of instruments to support financial stability in conditions of martial law in Ukraine. April 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voynenoho-11>
12. Ivashchenko A.H., Debych A.I., Karpikov A.O. Review of the Foreign Exchange Market of Ukraine under Martial Law. *Economics. Finances. Law*. 2023. № 11. pp. 43-47. URL: <http://efp.in.ua/en/journal-item/358>

Alla IVASHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Odessa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6297-4183>

e-mail: algriv3@gmail.com

BALANCE OF PAYMENTS OF THE STATE: INFLUENCE OF ECONOMIC FACTORS, MECHANISMS OF BALANCING AND ASSESSMENT OF UKRAINE'S POSITIONS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL FINANCIAL RELATIONS

The paper examines the theoretical and applied aspects of the formation of the balance of payments of the state as a key indicator of its participation in the system of international financial relations. The economic essence of the balance of payments, its structure and role in ensuring the macroeconomic stability of the country are substantiated. Particular attention is paid to the analysis of the main economic factors that affect the state of the balance of payments, including the dynamics of exports and imports of goods and services, the exchange rate, the volume of direct and portfolio investments, the level of external debt, the state of international reserves, as well as the general situation in world financial markets. The key mechanisms for balancing the balance of payments are identified, in particular the use of exchange rate, monetary and fiscal policy instruments, regulation of capital flows, and the attraction of financial support from international financial organizations. The role of state regulation in maintaining external economic balance and preventing the emergence of crisis phenomena is revealed. An assessment of Ukraine's current positions in the system of international financial relations was carried out based on an analysis of balance of payments indicators, in particular the current account balance, financial account and the level of international reserves. The impact of military operations that have been ongoing since 2022 on the state's foreign economic activity, the structure of the balance of payments and its financial stability was separately considered. It was established that the increase in dependence on external financing, the decrease in export potential and the strengthening of imbalances require the activation of effective macroeconomic policy instruments. As a result of the study, the main directions for increasing the stability of Ukraine's balance of payments were identified, including export diversification, attracting long-term investments, optimizing debt policy and deepening cooperation with international financial institutions. The results obtained can be used to form an effective strategy for Ukraine's integration into the global financial space and strengthening its positions in the system of international finance.

Keywords: balance of payments, current account, capital account, financial account, exports of goods and services, imports of goods and services, direct investment, portfolio investment, inflation, exchange rate, international gold and foreign exchange reserves, current account balance, foreign trade balance, gross external debt